

δίδουσα εἰς τὰς πρωτίστας αὐτοῦ καὶ ἀναγκαιοτάτας ἐκδηλώσεις, οἷαι ἡ γλῶσσα καὶ τὸ δίκαιον, ἀσυνειδήτῳ τινι κατὰστασιν, ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς μοίρας, καὶ συντελοῦσαν εἰς τὴν καταστροφὴν πάσης ἀτομικότητος καὶ πάσης ἐλευθερίας ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐνῶ δὲ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας εἶνε ἡ σταδιοδρομία πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὰ πρόσω, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ, ἐπιστρέφουσα πρὸς τὰ ὀπίσω, καθίσταται ἐπὶ τέλους ἀντιδραστικὴ, οὐδὲν ἐκτὸς τοῦ κύρους τῆς παραδόσεως ἀναγνωρίζουσα, ἀποτροπιαζομένη δὲ πᾶσαν κίνησιν καὶ πάντα νεωτερισμὸν τῆς κοινωνίας. Εἶνε ἀληθές, ὅτι τὸ δίκαιον ἀνεξήτησε βαθύτερον, ἐν τῇ ἐσωτάτῃ τοῦ λαοῦ συνειδήσει, ἢ ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ, ἡ κηρύξασα αὐτὸ προῖον αὐθαίρετον τῆς τῶν ἀτόμων βουλήσεως, ὅτι κατενόησεν αὐτὸ ἐμβριθέστερον κατὰ τὰ καθέκαστα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ αἱ σπουδαιόταται ἐπὶ τοῦ δικαίου ἐργασίαι τῶν ὀπαδῶν τῆς σχολῆς ταύτης, ἀλλ' ἡ ἔρευνα αὕτη ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὸ δίκαιον ὡς κοινωνικὸν θεσμὸν, τυχαίως καὶ κατ' ἀνάγκην προελθόντα, ἤκιστα δὲ κατενόησε τὸ διέπον φιλοσοφικὸν πνεῦμα, ζητήσασα ἐν τῷ δικαίῳ τὴν ἱστορικὴν μόνον αὐτοῦ ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν, ἢ τὸν φιλοσοφικὸν λόγον τῆς τοιαύτης δὲ ἢ τοιαύτης δὲ αὐτοῦ μορφώσεως καὶ ἐξελίξεως. Ἐν τοιούτῳ συτήματι ὁ λόγος ἐξαρκνίζεται τελέως πρὸ τοῦ ἐνστίκτου, ὁ δὲ ἀνθρώπος καθίσταται μηχανὴ, συντελοῦσα ἀσυνειδήτως πρὸς τινὰ σκοπὸν, στερούμενος πεφωτισμένης καὶ ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν πράξεών του. Οὕτως ἡ κοινωνία, ἐλλιπὴς λόγου καὶ κριτηρίου, ὑφίσταται ἀνεπισιθήτως τὴν αὐθαίρετον ἐπίδρασιν τυχαίων συμβάντων, μηδὲν δυναμένη αὕτη ν' ἀντιτάξῃ ἐκ τῆς ἰδίας συνειδήσεως· εἶνε φυσικὸς ὀργανισμὸς, ὑφιστάμενος τοῖς μοιραίοις νόμοις τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς τῶν ὄντων, ὑπέικων εἰς τὸ εἰμαρμένον, στερούμενος δὲ πάσης αὐτοβουλίας καὶ ἐλευθερίας πρὸς λελογισμένην ἐξέλιξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνοχὴ πρὸς τὸ ὑφιστάμενον, ἀδιάφορον ἂν τοῦτο ἦτο ἀσύμφωνον πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς λαοῦ, ἢ ἀποστροφή κατὰ παντὸς νεωτεριστικοῦ πνεύματος, τείνοντος νὰ μετατρέψῃ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς ἐπὶ τὰ κρείττω, ἢ ἀπέχθεια αὐτῆς πρὸς τὰ τετελεσμένα καὶ ἡ ἐργασία πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὸ παρελθόν καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ ἀπόψει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὰ καθέκαστα τῶν θεωριῶν τῆς σχολῆς ταύτης, ἧτις μεθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πλάνας τοσοῦτον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιστημονικωτέραν εξέτασιν τῆς ἱστορίας, μεγάλως προσενεγκοῦσα ὑπηρεσίαν εἰς τὴν διαλεύκυσιν πολλῶν σκοτεινῶν αὐτῆς προβλημάτων, ὧν ἡ κατανόησις ὀφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τὰς ἐργασίας καὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτῆς τὰ πορίσματα· ἢ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἐπὶ μίαν γενεὰν διαρκέσασα πάλιν ἔδωκεν ἀφορμὴν

τὴν ἔρευναν τοῦ παρελθόντος βίου τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν ὀφείλομεν τοσαύτας ἱστορικὰς ἀποκαλύψεις. Αὕτη εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἡ ὑπηρεσία τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἣτις θὰ ἦτο σπουδαιότερα ἀναμφιβόλως, ἂν ἔρριπτεν ἐμβριθέστερον βλέμμα, ἐξετάζουσα μετὰ μείζονος σκέψεως καὶ φιλοσοφικώτερον τὸ δίκαιον ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ προόδῳ καὶ ἀναπτύξει. Εἰς τὴν μονομερῆ ταύτην ἐξέτασιν τοῦ δικαίου, εἰς τὴν ἔλλειψιν φιλοσοφικοῦ βλέμματος πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἀναντιρρήτως ἡ εἰδωλολατρεία τῆς σχολῆς εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, τὸ παγκόσμιον δίκαιον, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ P u e t t a· οὐδεὶς ὁ ἀμφισβητῶν τὴν ἐξοχὸν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ἀκρίβειαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου· ἀλλὰ τοῦτο, προῖόν ἄλλων χρόνων καὶ περιστάσεων, διαφόρου πολιτισμοῦ καὶ ἱστορικῆς καταστάσεως, ἦτο ἥμιστος προωρισμένον νὰ ἐκανοποιήτῃ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀξιώσεις τῶν συγχρόνων καιρῶν· τοιοῦτον δίκαιον, ἀνευ ὄρων ἐγκλιματιζόμενον ἐν ξένη κοινωνίᾳ, ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις ζώσῃ καὶ σκεπτομένῃ, ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν στείρωσιν, ἤθελε δηλητηριάσει μάλιστα τὰς πρωτογόνους καὶ διαυγεῖς πηγὰς τοῦ γνησίου δικαίου, αἵτινες εἶνε ἡ συνείδησις τοῦ ἔθνους, ὃ, περ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν τοσοῦτον καλῶς ἡ ἱστορικὴ σχολὴ κατενόησε· τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, προῖόν ἄλλου ἔθνους, διαφόρων ἀπόψεων περὶ κοινωνίας, εἶνε ξένον, προσκόμματα μᾶλλον παρεμβάλλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔθνικοῦ τῶν νεωτέρων λαῶν δικαίου· ἡ δὲ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ στασιμότης, ἡ ἐπιστροφή· εἰς τὸ παρελθόν, εἶνε τὰ ἄμεσα πορίσματα τῆς θεωρίας ταύτης, ἣτις ὠφέλησεν ἴσως ἐν μέρει, ἐρρωμένως διακμφισβητήσασα τὰ κινδυνώδη καὶ ἀνατρεπτικὰ παντὸς κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἐπιχειρήματα καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ ἀποτελέσματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ἀλλ' ἣτις, ὀριστικῶς κατισχύουσα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἤθελεν ἀναμφιβόλως συντελέσει εἰς τὴν ὀπισθοδρόμησιν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς εἰς τὸ θεῖον δίκαιον, κατόπιν τοσοῦτων ἀγῶνων καὶ μόχθων τῆς ἀνθρωπότητος, ὧν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὁ κόσμος ἐκεῖνος, ὃν μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἤρνεῖτο ν' ἀναγνωρίσῃ.

«Τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, εἶπεν ὁ Ἀλέξιος de Tocqueville, παρέστησε σπουδαιότατον πρόσωπον μεταξὺ πάντων σχεδὸν τῶν νεωτέρων ἔθνων, παρέσχεν εἰς αὐτὰ πολὺ ἀγαθόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου μείζον κακόν· ἐτελειοποίησε τὸ ἀστικὸν αὐτῶν δίκαιον, ἀλλὰ καὶ διέφθειρε τὸ πολιτικὸν των δίκαιον· διότι τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἔχει διπλὴν τὴν ὄψιν· τὸ μὲν θεωρεῖ τὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, τότε δὲ εἶνε ἐν τῶν θαυμασιωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ προϊόντων· τὸ δὲ ἀποβλέπει εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ὑπηκόου πρὸς τὸν κυριάρχην, καὶ τότε ἀποπνέει τὸ πνεῦμα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρξατο ἀποτελούμενον, τουτέστι πνεῦμα δουλείας. Διὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐρμηνευτῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν δέκα-

τον τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα κατώρθωσαν οἱ βασιλεῖς νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν τοῦ μέσου αἰῶνος· μόνοι οἱ Ἕλληνοὶ ἠρνήθησαν νὰ τὸ δεχθῶσι, καὶ μόνοι ἐπίσης ἐτήρησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των¹. Ἐνταῦθα ζητητέα ἡ λύσις τοῦ μυστηρίου τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ ἡ στιγμὴν ἡ ἐλευθερία ἐν Εὐρώπῃ, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς τῆς κοινωνικῆς συνθήκης καὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἠρνεῖτο τὸ παλαιὸν δίκαιον καὶ ἀνέτρεπε τοὺς θρόνους τῶν ἡγεμόνων, ζητοῦσα ν' ἀνεγείρῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν τὸ ἔθνος κράτος, ἐζητεῖτο νέκ τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας ἀποψις, δυναμένη νὰ ἐπαναγάγῃ τὸ καθεστὼς ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς κοινωνίας· ἡ ἱστορικὴ σχολή, ἀρνηθεῖσα τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθερίας, βουλήσεως καὶ τοῦ διὰ συμβάσεως σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, ἀναζητήσατα δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνίας εἴτε ἐν τινὶ ἀσυνειδήτῳ ἰδέῳ τοῦ λαοῦ, εἴτε ἐν τῇ θεῖᾳ βουλήσει, ἠμφισβήτησε τὸ δίκαιον τῆς τοῦ λαοῦ κυριαρχίας, ὑποστηρίξατα διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῆς τὸ ἀπόλυτον κύρος τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ θεοῦ δικαίου ἐν ταῖς κοινωνικαῖς καὶ πολιτικαῖς σχέσεσι τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ νέον δίκαιον τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῆς δικαιοσύνης, τὸ ὅποῖον ἀπεκαλύφθη τῷ νέῳ κόσμῳ διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς θυέλλης, καὶ τὸ ὅποῖον ἐζήτει ν' ἀναδιοργανώσῃ τὴν κοινωνίαν, κατεδικάσθη ὡς ψευδὴς ἀπυκύημα ἰδεολογικῆς τῶν ὄντων ἀπόψεως καὶ ψευδοῦς ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας, ἀντὶ τοῦ ἀληθοῦς δικαίου, τοῦ δικαίου τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἱστορίας, οὗ τὴν προαιώνιον ἀλύσειν εἶχεν ἀποπειραθῆ ἐπὶ τινὰ στιγμὴν ν' ἀποκόψῃ ὁ ἐπαναστατικὸς πέλεκυς. Ἡ ἱστορικὴ σχολή ἔτυχε μεγίστης ὑποδοχῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεώς της ὑπὸ τῶν ἀντιδραστικῶν κυβερνήσεων τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ αἰῶνος· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρέσχε καὶ αὕτη τὴν ὑποστήριξιν αὐτῆς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀντίδρασιν, δικαιολογήσατα αὐτὴν διὰ τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης.

Ἄλλ' ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἔσχε τὴν ὑπερτάτην αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐκδήλωσιν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ, ἣτις ἐν ὁμοφωνίᾳ μετὰ τῆς ἱστορικῆς, ἀλλὰ τολμηροτέρα αὐτῆς, ἠδουλήθη νὰ κατατρέψῃ τὰ ἰδεώδη τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναφέρουσα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἀρνούμενη τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς πρόοδον, ἐν ὀνόματι τῶν ἀρχῶν τοῦ θεοῦ δικαίου.

«Die Umkehr der Wissenschaft», ἡ ἐπιστροφή τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ παρελθόν, ἡ ἀρνησις τοῦ νέου πνεύματος, τὸ λόγιον τοῦτο τοῦ Stahl δύναται ν' ἀναγορευθῇ ὡς τὸ σύμβολον τῆς θεολογικῆς σχολῆς, ἣτις καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει ἐπρωταγωνίστησε, μετὰ πολλῆς γενναιότητος κρατήσατα τὴν σημαίαν τῆς ἀντι-

¹ De Tocqueville Oeuvres Complètes — Correspondance.

δράσεως. Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς σχολῆς ταύτης ἦτο ἡ ἀμέσως ἀντίθετος τῆ νέας ἐπικρατητικῆς θεωρίας: ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν μέσον αἰῶνα καὶ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ ιδεώδη — Πάπας ἀνεκμάτητος, κεφαλὴ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὑπεράνω ἰσχύμενος πάσης αὐθεντείας καὶ παντὸς κοσμικοῦ ἡγεμόνος — καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ τυφλὴ πίστις εἰς τὴν παράδοσιν, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, εἰς τὸ ἀπόλυτον κύρος τῆς θρησκείας, ἔξω τῆς ὁποίας οὐδὲν κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν κηδεστῶς ἐδικαιοῦτο νὰ ζήσῃ, ἢ ὅπως ῥῆποτε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ δράσει τῆς ἱστορίας. Καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο κληθὲν εἰς πάλιν κατὰ τῆς ἐπικρατητικῆς, οἰοῦντο ἐμπνευσμένοι, οἱ νέοι ἀπόστολοι τῆς χριστιανικῆς πολιτείας. Ὁ Σατωόριανδος διὰ τοῦ «Πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ» ἐτόνισε τὸν ὑψιστὸν ὕμνον τῆς θεωρίας, ἣτις τοσοῦτον ταχέως ἐμελλε νὰ συγκινήσῃ τοὺς ἀπολογητὰς τοῦ παρελθόντος, τοὺς διερμηνεῖς τοῦ θεοκρατικοῦ δικαίου καὶ τῆς στασιμότητος ἐν τῷ αἰῶνι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πρόδου.

Ἡ θρησκεία εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος παντὸς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ἣτις ὀφείλει νὰ ᾔνηε ἡ βῆσις τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας· ἡ θρησκεία ὀφείλει νὰ θεμελιώσῃ τὴν πολιτείαν, εἶνε δὲ παρὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ἢ διὰ τῆς πολιτείας θεμελιώσις τῆς θρησκείας. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἀντιπροσωπευομένου ἐπὶ τῆς γῆς ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς. Ὁ πρῶτος ὅρος πάσης ἐξουσίας εἶνε ἡ ἀκίνησις, τὸ μὲν διότι εἶνε δύναμις, τὸ δὲ διότι κίνησις καὶ ἀδυναμία εἶνε συνώνυμα. Ὁ πάπας, ἀντιπρόσωπος τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς πληρεστέρως ἐξουσίας καὶ τῆς θειοτέρας, εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ᾔητο, ἐν τῇ ὑπεροχῇ αὐτῶν ἀνεγνωρίζετο παρὰ πάντων. Ἐν τῷ πολιτεύματι τῆς Πολωνίας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ G n e s e n, θνήσκοντος τοῦ βασιλέως, ἐλάμβανε τὰς ἡνίκας τῆς ἐξουσίας καὶ ἐκυβέρνηεν κατὰ τὴν μεσοβασίλειαν· ὕψιλος θεσμὸς οὗτος, θέτων τὸ ἔθνος ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅταν ἡ ἰδιαίτερα αὐτοῦ ἀρχὴ καθίστατο μετέωρος, ὅπως ὅταν ἐν τινι οἰκογενεῖα, ἡ ἐξουσία, θνήσκοντος τοῦ πατρὸς, μεταβαίνει εἰς τὸν πάππον.

Τὸ δικαίον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς θρησκείας καὶ εἶνε ἐκδήλωσις τῆς θείας ἐξουσίας, οὐδ' εἶνε εἰς τὴν κοινωνικὴν συνθήκην, περὶ ἧς τοσοῦτον ἡγερῶν πάταγον οἱ σοφισταί, καὶ εἰς ἣν ὁ Βονάλλος ἀποδίδει τὸ ἀσεβὲς καὶ ἀνόητον δόγμα τῆς τοῦ λαοῦ κυριαρχίας. Ἀπὸ θεοῦ πᾶσα ἐξουσία· ἡ καθολικὴ βούλησις τῆς πολιτείας δὲν εἶνε ἡ βούλησις τῶν εἰς κοινωνίαν συνελθόντων ἀτόμων, ἀλλ' ἡ βούλησις τοῦ θεοῦ, διὰ τῆς θρησκείας ἐκδηλουμένη, ἐφαρμοζομένη δὲ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολιτικοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν θεὸν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀρχηγοῦ, οὗ ἡ βούλησις, ὑποκαθισταμένη εἰς τὰς τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ἐξουσίας, καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ καθολικὸν αὐτῆς ἀλάθητον. Πᾶσαι αἱ τελευταῖαι κατακτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κηρύσσονται αἰρετικᾶς

πραξικοπήματα κατὰ τῆς θείας βουλήσεως, κατὰ τοῦ ἀπολύτου καὶ αἰωνίου δικαίου· πᾶτα ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος κτήτις τῆς νεωτέρας κοινωνίας διαγράφεται ἀπὸ τῆς σκοτεινῆς ταύτης πολιτείας· ἡ δουλεία κηρύσσεται θεσμός, ὑπὸ θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων νόμων ἐπιτετραμμένος· τὸναντίον τὰ ὀρκωτὰ δικαστήρια προγράφονται, ὡς ἀξία νὰ λειτουργήσωσι μόνον ἐν κοινωνίαις βαρβάραις, ἐνθα τὸ πρῶτον ἐφευρέθησαν· ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου εἶνε λογικὴ καὶ δικαία, διότι ἡ κοινωνία οὕτω ἀναγκαῖον ἔν, ὀφείλει νὰ μεταχειρισθῆ πρὸς συντήρησιν ἐαυτῆς ἀλάνθαστα μέσα· ἡ λογοκρισία θεωρεῖται ὡς ἐν τῶν καταλληλοτάτων ὀργάνων πρὸς κώλυσιν τῆς διαδόσεως ἀνατρεπτικῶν δοξασίων, ἐπίσης ἡ ἀνατροπὴ καὶ ἡ παιδεία τοῦ λαοῦ εἶνε ἐπικίνδυνος, ἐδιότι δὲν εἶνε ἀναγκαῖον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ νὰ γινώσκῃ γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν· ἔχει ἀνέγκη μόνον ἀγαθῶν νόμων καὶ κυβερνήσεως μονίμου καὶ ὀξυδερκοῦς. Τοιοῦτον τὸ πνεῦμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Βονάλδου θεωρίας, τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, τῆς θεωρίας τῆς ἀποκαλύψεως, διότι ἅπαντες οἱ θεωρητικοὶ τῆς σχολῆς ταύτης συναντῶνται ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ, ὅτι οὐδὲ βῆμα ποιοῦσι πέρα τῶν ὁρίων τῆς ἀποκαλύψεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δὲ κατέχονται μίσους κατὰ τῆς νέας κοινωνίας. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις παρέσχε τὴν ζοφερωτάτην εἰκόνα τῶν ἀντιδραστικῶν τούτων τάσεων τῆς Παλινορθώσεως, καὶ τοῦ ὀποιοῦ ἑπιπονημίας, ἐνεκα τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, ἀναμνησθεὶς Ἑβραῖον προφήτην μᾶλλον ἢ φιλόσοφον τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, εἶνε ὁ πολὺς Ἰωσήφ Δεμαῖτρος, ὁ περιπλανώμενος οὗτος Βρυκόλαξ τοῦ καθολικισμοῦ ἐν μέσῳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως τοῦ αἰῶνος, πρῶτιστος τῶν ἀντιπροσώπων τῆς θεολογικῆς σχολῆς, ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ ὀποιοῦ ἡ ἀντίδρασις ἔσχε τὴν ἀπαισιωτάτην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀληθεστάτην αὐτῆς ἐκδήλωσιν.

Ἡ ἐπαναστάσις, ἐν τῇ ἀνατρεπτικῇ αὐτῆς ἀποστολῇ, ἐκήρυξεν ἀπὸ δύο ἤδη αἰώνων, ὅτι ἡ πολιτεία εἶνε προϊόν τῆς βουλήτεως τῶν ἀτόμων, ὠρισμένη ἐκδήλωσις τῶν τάσεων αὐτῶν πρὸς κοινωνικὸν βίον. Ὁ Δεμαῖτρος ἀρνεῖται τὴν ἐπαναστατικὴν ταύτην καὶ ἀσεβῆ θεωρίαν. «Οὐδὲν πολιτικὸν σύνταγμα, λέγει, δύναται νὰ γραφῆ ἐκ τοῦ προτέρου. Ἐν πολιτευμα εἶνε θεῖον ἔργον· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια εἰσέρχεται ἐν αὐτῷ δευτερευόντως, ἢ ὡς ἀπλοῦν ὄργανον. Μόνον ὅταν ἡ κοινωνία εὐρίσκεται ἤδη συνεστηκυία, ἀδήλον πῶς, εἶνε δυνατὸν νὰ διακηρύξῃ ἢ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐγγράφως μερικὰ τινὰ ἄρθρα· ἀλλ' αἰείποτε σχεδὸν αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἡ ἀφορμὴ μεγίστων δεινῶν, καὶ αἰείποτε στοιχίζουσιν εἰς τοὺς λαοὺς περισσότερον τῆς ἀξίας των. Ὅ,τι ὑπάρχει θεμελιῶδες καὶ οὐσιωδῶς συνταγματικὸν ἐν τοῖς νόμοις ἐνὸς ἔθνους, δὲν γράφεται. Τὸ ἀληθὲς ἀγγλικὸν σύνταγμα εἶνε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο δημόσιον πνεῦμα, μοναδικόν, ἀλάνθαστον, ἀνώτερον παντὸς ἐπαίνου, διέπον

τὰ πάντα καὶ σῶζον τὰ πάντα· τὸ δ' ἐγγραφον εἶνε μηδέν· · · · Οὕτως αἱ ρίζαι τῶν πολιτικῶν συνταγμάτων ὑφίστανται ἤδη πρὸ παντὸς ἐγγράφου νόμου, εἰς δὲ συνταγματικὸς νόμος δέν εἶνε, οὔτε δύναται νὰ ᾔηνε, ἢ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐπικύρωσις τῶν προϋριστακμένων δικαίων· ἢ πολιτικὸν σύνταγμα εἶνε τὸ σύνολον τῶν στοιχείων, τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν γεγονότων, ὧν ἡ πρᾶξις αὕτη εἶνε ἡ ἐκδήλωσις, ἡ διακανόνισις, ἡ συνδιαλλαγή. Γίνονται δὲ τὰ πολιτεύματα κατὰ δύο τρόπους: ἢ ἐβλάστησαν ἀσυνειδήτως διὰ τῆς συνενώσεως πολλῶν περιστάσεων, ἢ ἔχουσι μόναδικὸν δημιουργόν, θεμελιωτὴν τοῦ ἔθνους, ἐπιφαινόμενον τοῖς ἀνθρώποις δίκην φαινομένου καὶ ἐπιβάλλοντα ὑπακοήν· ἐν τοιαύτῃ περιστάσει οὗτος δέν ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἐπιστήμης, οὔτε διὰ τοῦ λόγου· ἐπιφαίνεται περιβεβλημένος ἔξοχον ἰσχύν· λαλεῖ, καὶ ἐπιβάλλει ὑπακοήν· διατάττει ἀπὸ τινος ἠθικῆς δυνάμεως, πρὸ τῆς ὁποίας πᾶσα ἄλλη βούλησις κλίνει, ὡς ὁ στᾶχυς πρὸ τοῦ ἀνέμου· ἀλλὰ καὶ τότε, μεθ' ὅλην ταύτην τὴν ἔκτακτον ἰσχύν, ὁ θεμελιωτὴς τῆς πολιτείας περισυνάγει μόνον τὰ στοιχεῖα, τὰ προϋριστάμενα ἤδη ἐν τοῖς ἐθίμοις καὶ τῷ χαρμητῆρι τῶν λαῶν, κατ' ἔξοχὴν δὲ παρίτταται ἐν ὀνόματι τῆς θεότητος¹.

Οὕτω συλλαμβανομένης τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διοργανώσεως τῆς πολιτείας, αὐτὸ ἀλάθητον ἐν τῇ πνευματικῇ τάξει, καὶ ἡ κυριαρχία ἐν τῇ κοσμικῇ, εἶνε δύο λέξεις καθ' ὁλοκληρίαν συνώνυμοι. Ἀμφότερα ἐκφράζουσι τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἰσχύν, ἀφ' ἧς ἀπασαι αἱ ἕτεραι ἀπορρέουσιν, ἧτις κυβερνεῖ ἄλλ' ἧτις δέν κυβερνεῖται, ἧτις κρίνει, ἄλλ' ἧτις δέν κρίνεται· · · Ἡ κυριαρχία παρίσταται ὑπὸ διαφόρου τύπου· ἀναμφιβόλως· οὔτε λαλεῖ τὴν αὐτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Λονδίῳ γλώσσαν, ἀλλὰ πάντοτε εἶνε ἀνάκλητος. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἤθελεν ἐκλίπει ἢ ἐνότης· ἢ κυβερνησις λοιπὸν, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀρχῆς, εἶνε ἀλάθητος, τουτέστιν ἀπόλυτος· ἄλλως δέν εἶνε κυβερνησις. Ἡ κυριαρχία προϋποτίθῃσιν ἔθνος, καὶ τ' ἀνάπαλιν· ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὀφείλει περισσότερον εἰς τὸν κυριάρχην, ἢ οὗτος εἰς τὸ ἔθνος· διότι ὀφείλει εἰς αὐτὸν τὴν κοινωνικὴν ὑπαρξίν καὶ πάντα τὰ ἀπ' αὐτῆς ἀπορρέοντα ἀγχθὰ, ἐνῶ ὁ ἡγεμὼν δέν ὀφείλει εἰς τὴν κυριαρχίαν ἢ ματαίαν λάμψιν, μηδέν κοινὸν ἔχουσιν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν.

Εἰς κοίρανος εἰς βασιλεὺς²· ὁ ἄνθρωπος εἶνε διεφθαρμένος, συνεπῶς ἔχει ἀνάγκη ὁδηγοῦ, κυβερνήσεως· ἄλλως θὰ ᾔητο κοινωνικὸς καὶ ἀκοινωνήτης, ἢ δὲ κοινωνία θὰ ᾔητο συγχρόνως ἀναγκαία καὶ ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὀρμώμενος, δικαιολογεῖ καὶ ἐρμηνεύει πᾶν ὅ,τι τελεῖται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, πᾶσιν αὐτῆς πλάνην ἢ κακίαν. Ἀπανταχοῦ τῶν συγγραμμάτων του φαίνεται ἐπιφωνῶν μετὰ τοῦ Σατανᾶ τοῦ Μίλτωνος: «κακὸν ἔσο τὸ ἀ-

¹ Essai sur le principe générateur des constitutions politiques.

² Du Pape.

γαθόν μου. Ἐν τοιαύτῃ μισανθρωπικῇ καταστάσει, διὰ ζοφερᾶς εἰκόνας, ἀλλ' ἀξίας τοῦ μεγίστου τῶν συγγραφέων, ἐξυμνεῖ τὸν πόλεμον, ὡς φυσικὴν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἀνακηρύττει τὸν δῆμιον στυλὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· «ἡ ἱστορία, ἐπιφωνεῖ, δεικνύει δυστυχῶς, ὅτι ὁ πόλεμος εἶνε ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· τουτέστιν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον αἷμα πρέπει νὰ ρεῖ ἀδιακόπως ἐπὶ τῆς σφαίρας, ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, καὶ ὅτι ἡ εἰρήνη δι' ἕκαστον ἔθνος εἶνε ἀνάπαυλα»¹. Ὁ πόλεμος εἶνε τι μυστηριώδες, ἀνθρωπίνως ἀνερμήνευτον, θεῖον· ἐντεῦθεν ὁ θεὸς καλεῖται θεὸς τῶν ὀπλῶν· ὁ πόλεμος εἶνε παγκόσμιος νόμος· οἱ γλυκύτεροι τῶν χαρακτηρῶν ἀγαπῶσι τὸν πόλεμον, τὸν ἐπιθυμοῦσι καὶ διεξάγουσιν αὐτὸν ἐμπαθῶς· ὁ ἐν τῇ φρίκῃ τῆς βίας καὶ τοῦ αἵματος ἀνατραφεὶς νέος στρατιώτης σπεύδει ἀπὸ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς νὰ γινώσκῃ τί ἐστὶν οὗτος· τὸ χεόμενον αἷμα θερμαίνει αὐτὸν μέχρι ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν σφαγὴν· ἀλλὰ μείζονα ἐνθουσιασμὸν τοῦ στρατιώτου ἐμπνέει αὐτῷ ὁ δῆμιος· ἀμφοτέροι εἶνε φονεῖς, ἀλλ' ὁ μὲν τιμᾶται, ὁ δ' ἕτερος τοῦναντίον παρὰ πάντων θεωρεῖται ἀτιμος· ἐνῶ ὁ δῆμιος εἶνε ἐξοχὸν ὄν, ὁ ἐκτελεστῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς δικαιοσύνης, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς κοινωνίας². Οὕτως ἡ θεοκρατικὴ ἀπαγγέλλει τὸ τελευταῖον αὐτῆς ἔπος, αἰσθανομένη ὅτι δὲν δύναται νὰ προῖῃ περαιτέρω, καὶ ἀντὶ εὐλογίαις ἐπιρρίπτουσα κατὰ τῆς ἀποστατησάσης ἀνθρωπότητος τὸ μῖτος καὶ τὸ ἀνέθεμα τῆς ἐκδικήσεως, ἀναγορεύουσα ὡς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος πᾶν ὅ,τι ἐμίσησε καὶ ἐβδελύχθη ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἡ δικαιοσύνη.

Ἐν ταῖς ὀπτασίαις ταύταις παραπαίοντος πνεύματος, ἐν μέσῳ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως δημιουργοῦντος τὰ ποικίλα αὐτοῦ ἰδεώδη, ὁ Δεμαῖτρος βλέπει ἀπανταχοῦ τὴν πρόνοιαν. Ἐχει τὴν θρησκείαν τοῦ Ἀττίλα· ὁ Οὐίνος κατακτητῆς, ἐρημῶν τὴν Εὐρώπην, ἠρέσκετο νὰ καλεῖται *θεῖα μάστιξ*· ὁ Δεμαῖτρος ἐπίσης ἐν πάσῃ περιπετεῖαι τῆς κοινωνίας βλέπει τὸν θεῖον δάκτυλον, τὴν πρόνοιαν, πρωταγωνιστοῦσαν διὰ τῆς ἱστορίας· πᾶσα κοινωνικὴ καταστροφή εἶνε σημεῖον τῆς θείας ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ ἀμαρτήσαντος ἀνθρωπίνου γένους· τοιοῦτον δ' ἔργον ὑπῆρξε καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, σταλὲν πρὸς ἀγγελίαν τῆς ὀργῆς τοῦ κυρίου διὰ τὰς παρεκτροπὰς καὶ τὰς πλάναις τῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως γενεῶν, παρεκδοθεισῶν εἰς τὴν ἀσεβῆ φιλοσοφίαν, ἧς ἕνεκα ἔπελάθοντο τὰ ἀληθῆ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα· οὕτως ἡ ἐπανάστασις ὑπῆρξε θεῖα τιμωρία· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἔμελλε νὰ ἐξέλθῃ ἡ καλινέρβωσις τῆς θρησκείας καὶ τῆς κοινωνίας, ἡ μόνη δυναμένη νὰ σώσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἣν προήγγελλεν ἤδη ὁ ὀπτασιαστῆς, γράφων

¹ *Considérations sur la France.*

² *Les Soirées du St. Pétersburg — Entretien 7.*

ἐν ἔτει 1796, ἐν μέσῳ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζόφου τὰς περὶ τῆς Γαλλίας παρατηρήσεις του, ἣν ἐπελθοῦσαν ἐν ἔτει 1815 ἀνεγνώρισεν ὡς τὴν Ἰριδα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας, καὶ ὑπεστήριξε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως καὶ μεθ' ὅλης τῆς καρδίας.

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ κατὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Γαλλίᾳ ἀντίδρασις ἔσχε τὴν αὐτὴν ἀπήχησιν καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις διατελούσῃ, ἕνεκα τοῦ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ θριάμβου τῆς κοινωνικῆς συνθήκης. Οὕτω παρὰλλήλως πρὸς τὸν Βονάπιδον καὶ τὸν Δεμαΐτρον, καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλιτύος βαίνοντες κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν καὶ κατὰ παντὸς ἀνθρωπίνου δικαίου, κατ' ἐξοχὴν ὁ H a l l e r καὶ ὁ A d a m M ü l l e r, εἰργάσθησαν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς θεοκρατικῆς τάξεως, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τοῦ σκοτεινοῦ ἐκείνου ζήλου, τοῦ χαρακτηρίζοντος τοὺς ἐν Γαλλίᾳ ὑπερμάχους τῆς Παλινορθώσεως. Κατ' αὐτοὺς ὁ ἡγεμὼν εἶνε τοιοῦτος ἰδίῳ δικαίῳ ἄρχει ἐπὶ τοῦ λαοῦ αὐθαρέτως, εἰς οὐδένα ὀφείλων νὰ δώσῃ λόγον, ὢν οὐχὶ διαχειριστὴς τῆς κοινωνίας, οὐχὶ ὁ πρῶτος τῶν ὑπηρετῶν τῆς πολιτείας, ὡς ἔλεγε Φρειδερίκος ὁ μέγας, ἀλλ' ὁ ἀπόλυτος καὶ ἀνεξάρτητος πάντων δεσπότης. Λαὸς δὲν ὑφίσταται πράγματι, διότι εἶνε ἰδιοκτησίᾳ τοῦ ἡγεμόνος, χάριν αὐτοῦ ὑφιστάμενος. Τὸ δίκαιον εἶνε ἰδίως ἡ θεότης ἐνὸς λαοῦ· ἐφ' ὅσον δὲ χρόνον τοῦτο πράγματι ζῆ ἐν τοῖς θεσμοῖς αὐτοῦ, ἐρίζει ἀμέσως τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, καὶ τότε τὸ δίκαιον εἶνε εἰδέα. Ἐκαστος ἰδιώτης ἔχει ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀρχικὴν τινα κατὰστασιν, πολιτείας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἣς ἄρχει, ἢ ὑπακούει. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ δίκαιον. Δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν δίκαιον οὐδαμῶς εἶνε ἀντικείμενα ἀλλήλοις· οὔτε ὀφείλει τὸ μὲν νὰ ἔχῃ ἀπολύτους ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἐτέρου, διὰ νὰ τὸ ἐξοντώσῃ. Τοῦτο εἶνε πολιτικὴ τυραννία, εἴτε ἐν ὀνόματι τοῦ ἡγεμόνος, εἴτε ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ ἐξασκουμένη· τὴν δὲ διάστασιν ταύτην δύναται νὰ συμφιλιώσῃ οὐχὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἢ ἄγονος αὐτῆ θεωρία, ἀλλὰ τὸ θεῖον δίκαιον τῆς ἀποκαλύψεως· καὶ ἐντεῦθεν ἡ θεολογία πρέπει νὰ συνδέηται στενότατα μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ θεολογικὴ σχολὴ ἐν Γερμανίᾳ ἔτυχεν ἐπιστημονικωτάτης διατυπώσεως διὰ τοῦ S t a h l, προσπαθήσαντος μετὰ πολλῆς διαλεκτικῆς νὰ παράσχῃ εἰς τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις τὸν τύπον ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Ὁ S t a h l εἶνε ὀπαδὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς κατ' οὐσίαν, ἀλλ' ἀξιοῖ ὅτι ἔγραψε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ δίκαιον κατὰ τὴν ἱστορικὴν θεωρίαν, οὐδ' ἀρνεῖται τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἔσχε ἐπὶ τοῦ πνεύματός του ἡ φιλοσοφία τοῦ Σχελεγγίου. Μὲ τὴν τριπλῆν ταύτην πανοπλίαν ὀπλισμένος ὁ ἐξ Ἰουδαίων ἔλκων τὸ γένος φιλόσοφος, εἰργάσθη εἰς τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ἀπεπειράθη νὰ στήσῃ κατὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ αἰώνιον μνημεῖον καὶ νὰ καταπολεμήσῃ αὐτὸν

ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐδάφους καὶ διὰ τῶν ἰδίων ὄπλων, διὰ τῆς αὐστηροτάτης καὶ ἀκριβεστάτης διαλεκτικῆς.

Ἐπὶ τῶν προμαχόνων ἰστάμενος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς θεολογίας ὁ Stahl, στρέφει τὰ ὄπλα αὐτοῦ ἐξίστου καὶ κατὰ τῆς ἀφηρημένης θεωρίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἣν ἐξεπροσώπει ὁ Φίχτης, καὶ κατὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Ἐγέλου ἀμφότερα τὰ συστήματα εἶνε ὄνειρώδεις κόσμοι, ἐπὶ μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἐγέλου ἐλείπει ὁ ὄνειροπολῶν ἀμφότερα τελευταῖον λόγον ἔχουσι τὴν ἐπανάστασιν, διότι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀπορρέουσι ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· ἡ ἐπανάστασις δὲν εἶνε πράξις βίαις καὶ ἀνατροπῆς, ἀλλὰ μᾶλλον πολιτικὸν σύστημα, βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ δημοσίου δικαίου (staatsrechtlich—politisches System)· ἀλλὰ καὶ τὸ φιλελεύθερον πολιτικὸν σύστημα εἶνε ἐπαναστατικὸν ἐπίσης, διότι ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐρείδεται τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως¹.

Τὸ δίκαιον εἶνε ἡ ζωογόνος τάξις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων πρὸς τήρησιν τῆς θείας κοσμικῆς τάξεως, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς κοινῆς υπάρξεως, ἐν διακρίσει πρὸς τὴν ἀτομικὴν, διέπεται δὲ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρχῆς, πρὸς διάκρισιν τῶν ἀμέσων θείων ἐντολῶν· εἶνε ἀνθρωπίνη τάξις, θεμελιωθεῖσα κατὰ θείαν ἐξουσίαν. Τὸ δίκαιον γεννᾶται διὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, διὰ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνάγκης καὶ τινος ἐξουσίας ἐν τῇ θείᾳ δικτάξει· γεννᾶται τουτέστιν εἴτε διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀρχῆς, ὅποτε αὕτη κέκληται ἀπὸ θεοῦ νὰ διαχειρίζηται τὴν τάξιν — διὰ τοῦ νόμου, εἴτε πάλιν διὰ τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτι κανὼν τις ἀνήκει εἰς τὴν ἔννομον τάξιν, εἰς ἣν ὑπόκειται τις ὡς ἀπὸ θεοῦ ἀπορρέουσιν — διὰ τῆς συνηθείας καὶ τῶν ἐθίμων. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦτο ἀπορρέει ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, κατὰ θείαν ἀποκάλυψιν, οὔτε διατυπύεται διὰ τῶν κωδίκων, καθὼς κακῶς φρονούσιν οἱ νεώτεροι πεπολιτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης· ὡς ἡ ἱστορικὴ σχολὴ, πρὸς οὗτος, ὅτι τὸ δίκαιον ζῆ κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐθίμοις καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαῶν, ἀσυνειδήτως ἀναπτυσσόμενον, ἡ δὲ σύνταξις κώδικος πρὸς χρῆσιν ἑνὸς λαοῦ, δηλοῖ ὅτι ἐπῆλθεν ἤδη ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ βίῳ κοινωνικὴ ἀτομία καὶ στασιμότης· διότι τὸ ἀληθὲς δίκαιον, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἔχον, πράγματι δὲ ὄν θεία ἀποκάλυψις καὶ ἐκδήλωσις τῆς θείας ἐν τῇ κοινωνίᾳ τάξεως, δὲν εἶνε ἀγνώσμενον καὶ ἀγνωσμένον ἀνθρώπινον ἔργον· καὶ ἐντεῦθεν ἡ κωδικοποίησις, στειρεύουσα τὰς πηγὰς τοῦ δικαίου, δηλοῖ ὅτι λαὸς τις ἐπέρανε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἐντολήν, ζητῶν νὰ παρατείνῃ τὸν ἐν τῷ δικαίῳ βίον διὰ τῆς

¹ System der Rechtsphilosophie. I, 456.

κωδικοποιήσεως, απαρὰ φύσιν καὶ φάου τύπου τῆς ἐνόμου αὐτοῦ καταστάσεως¹.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀντεπροσώπευσεν ὁ Stahl καὶ ὡς θεωρητικὸς καὶ ὡς πρακτικὸς πολιτικὸς ἐν Πρωσίᾳ, ἀναδειχθεὶς πολλάκις μοναρχικώτερος τοῦ μοναρχικοῦ καθεστώτος· ὡς καθηγητῆς τοῦ ἐν Βερολίνῳ πανεπιστημίου, ὡς ρήτωρ καὶ ὡς ἡγέτης πολιτικῆς ὁμάδος (Stahlpartei), ἐπολέμησεν ἀείποτε τὴν ἐπικράσασιν καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ αὐτῆς πορίσματα, ἀνακηρύξας τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν ὡς ἀπολίτευμα ἄξιον πεπολιτισμένων καὶ εὐγενῶν λαῶν, ἐπὶ τοῦ δικαίου βασιζόμενον καὶ ἰσόβαθμον παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ τύπου, τὴν δὲ δημοκρατίαν ὡς ἀτὸ ἀσθενέστατον καὶ ἀφραγγυώτατον πάντων τῶν πολιτευμάτων. Οὕτω δὲν ἐδίδασκεν, ἐν μέσῳ δεκάτῳ ἑννάτῳ αἰῶνι (1830—1860), ἀπὸ τῆς πνευματικῆς πρωτευούσης τῆς πατρίδος τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Στράους, ἀπὸ τῆς πρωτίστης ἑδρας τοῦ πανεπιστημίου ἐκείνου, τὸ ὅποσον ἄλλοτε ὁ Ἐγγελοὺς ἐκήρυξεν ὡς ἀτὸ κέντρον πάσης πνευματικῆς [ἀναπτύξεως καὶ πάσης ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας], νὰ διδάξῃ τὰ ὀπισθοδρομικώτατα δόγματα περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς θεοκρατικῆς πολιτείας ὀρμώμενος καὶ τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, ἀνέπτυξεν ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς τύπους τοῦ παρελθόντος εἰς ἐπιστημονικὸν πολιτικὸν σύστημα, ὑπερησπίσθη τὸ δόγμα τῆς μοναρχίας κατὰ τῆς ἀντιπροσωπικῆς πολιτείας καὶ τῶν κοινοβουλευτικῶν αὐτῆς ἀρχῶν, καὶ ἐπαναφέρων εἰς τὴν ζωὴν τὰ καταργηθέντα συστήματα τοῦ γερμανικοῦ μέσου αἰῶνος, διετύπωσε τὴν διαίρεσιν τῶν τάξεων, τὴν εὐγένειαν καὶ τὰ σωματεῖα, κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς ἀντιπροσωπείας τῶν τάξεων καὶ κατὰ τῆς καθολικῆς τοῦ λαοῦ ἀντιπροσωπείας, ἣν ἐπολέμησεν ὡς κινδυνῶδες ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνκρεπτικὸν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος.

Ἄλλὰ εἰδὲν ὑπάρχουσι βρυκόλακες ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ θεολογικὴ σχολή, μεθ' ὅλην τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸν ἀποκαλυπτικὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Δεμαίτρου, μεθ' ὅλην τὴν διλεκτικὴν τοῦ Stahl, μεθ' ὅλην τὴν ὑποστήριξιν τῆς κληρικῆς ἀντιδράσεως, δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ. Τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, τὸ πνεῦμα τῆς κριτικῆς, θριαμβεῦσεν διὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ καταστὲν ἡ συνείδησις τῆς κοινωνίας, εἶνε ἔρχοῦντως δύστροπον, ἢ ὥστε νὰ παράσχη προσοχὴν εἰς τὰς κρυφὰς ταύτας πολιτικῶν ὀπτασιαστώων, ζητούντων νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν αἰῶνα τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Ἀκρινάτου ἐν μέσῳ κοινωνίας, διεπομένης κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τῶν πορίσμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἀνακαλύψεων. Ἡ μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπικράσασιν νέα τάξις ἐν Εὐρώπῃ, καθ' ἣς τοσοῦτον ἠγωνίσθησαν ἡ ἱστορικὴ σχολή, ἐν ὀνόματι δὲθεν τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ θεολογικὴ, ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ δικαίου καὶ

¹ System der Rechtsphilosophie. II.

τῆς ἀποκαλύψεως, εἶχε βάλει ἤδη στερεὰς ρίζας ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας. Ἀμφότεραι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον προέγραψαν τὴν ἱστορικὴν χειραφεσίαν τῶν λαῶν, ἀναγορεύσασαι ὡς ἀρχὴν κοινωνικὸν δόγμα τὴν στασιμότητα καὶ τὴν ἀκίνησίαν, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρωπίνου λόγου ὑποστηρίξασαι ὡς ἱστορικὰ ἐλακτήρια τῆς κοινωνίας καὶ ὡς ἐφεστίους αὐτῆς θεοῦ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν παράδοσιν. Οὕτως ἡ ἀνθρωπότης ἐτέθη ἀπαξ εἰς τὸ πρόβλημα καὶ ἐρωτήσῃ ἑαυτὴν, ἀν ἀπασα αὐτῆς ἡ διὰ τῶν αἰώνων ἐργασία ἦτο μηδέν, συγκεχυμένον ὄνειρον ἀχορήστου πνεύματος, ἢ ἐν συνειδήσει ἐργασία, ζητούσα τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀμφότεραι αἱ σχολαὶ δὲν ἠδυνήθησαν καὶ λύτῳσι τὸ πρόβλημα τοῦτο· καὶ αὕτη, χωρὶς καὶ ταραχῆς ἐκ τῶν ματαίων τούτων κραυγῶν, ἐτρέπη πρὸς τὰ πρόσω, πρὸς τὰς τρίβους ἐκεῖνας, αἷ ἤδη ἀπεκάλυπτεν ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη, ζητήσασα ἐν τῷ μέτρῳ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπιλαθομένη τῆς βαθείας ἐκείνης ρήσεως τοῦ Μισελέ, ὀρίσκοντος τὴν ἐπανάστασιν, ὡς «τὴν ἔλευσιν τοῦ νόμου, τὴν ἀνάστασιν τοῦ δικαίου, τὴν ἀντίδρασιν τῆς δικαιοσύνης».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΕΓΓΕΛΟΣ, ΚΡΑΟΥΖΕ.

Ἡ πέλη τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, τῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς συνθήκης καὶ τῆς ἀποκαλύψεως, τοῦ φυτικῆς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, εἶχε πληρώσει τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινωνίαν, κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἀμφότεραι αἱ σχολαὶ κρετοῦσαι τῶν ἄκρων, ἐμάχοντο κατ' ἀλλήλων, ἀνευ δυνατῆς συμφιλίωσως· ἡ μὲν ἐκήρυττε σύμβολον τὴν αἰώνιαν κίνησιν, τὴν ἐλευθέρην βούλησιν, ἐκάστοτε δημιουργοῦσα καὶ καταστρέφουσα τὸ κοινωνικὸν σύμπαν, ἡ δ' ἑτέρα τὴν ἀκίνησίαν, καλοῦσα αὐτὴν ἰσχύον καὶ μονιμότητα, τὴν παράδοσιν, ἀρνούμενη πᾶσαν ἐλευθερίαν βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, ἐκλείποντος πρὸ τῶν ἐναστικτῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀνεχομένη πᾶσαν ἱστορικὴν ἐμφάνειαν, καὶ μὴ τολμῶσα καὶ προβῆ πέρα τῶν τεθειμένων ὀρίων ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ἡ πέλη αὕτη συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν εἰδικωτέραν μελέτην καὶ διευκρίνισιν πλείστων ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων, ὅταν δὲ ὁ ἑκατέρωθεν ζῆλος ἀμφοτέρων